

Toivoa tulevaisuudesta.

Kaunokirjalliset tulevaisuusvisiot

—

*Lieven Ameel, Jussi Konttinen, Heidi Kuusisto, Iida
Salonen, & Saku-Petteri Urpo*

E

—

lämme tulevaisuuden varjossa. Tulevaisuus on jatkuvasti esillä: lehdistössä ja politiikassa, somessa ja kirjallisuudessa. Niin tavallisilta ihmisiltä kuin poliittisilta päättäjiltä odotetaan tulevaisuusnäkökymien lukutaitoa päätöksenteon tueksi.

Löytyykö tulevaisuudesta synkistyvien visioiden (ks. Isomaa & Lahtinen 2017) ohella myös toivoa? Missä muodossa? Ja mitä näkökulmia kirjallisuus ja kirjallisuustiede voivat tarjota ymmärrykseemme toivosta ja tulevaisuudesta? Keväällä 2020 järjestettiin Turun yliopistolla näiden kysymysten pohjalta kurssi ”Toivoa tulevaisuudesta – Kaunokirjalliset tulevaisuusvisiot utopian kultakaudesta ilmastofiktioon”. Kurssin aikana luettiin kaunokirjallisia ja myös ei-fiktionaalisia tekstejä, jotka tavalla tai toisella suhteutuvat mahdollisiin tulevaisuuksiin. Puheenvuoromme esittelee kurssin keskusteluista kummuneita keskeisiä näkökulmia.

Kurssin alussa taustalla vaikuttivat erityisesti aikaamme leimaavat ilmastomuutokseen liittyvät synkeät tulevaisuusvisiot. Kevät toi mukanaan uuden poikkeuksellisen ja välittömämmän globaalın uhan, COVID-19-pandemian. Se muutti kurssimme muotoa, kun työskentely vaihtui etätapaamisiksi. Myös kurssiaineisto näyttäytyi uudessa valossa: juuri poikkeustilan alettua käsittelemme Emily St. John Mandelin globaalia pandemiaa kuvaavaa teosta *Station Eleven* (2014), jonka vertaamista maailman nykytilaan oli vaikea välttää.

Ilmastoahdistus tai populaarikulttuurissa vastaan tulevat dystopiat saattavat lamauttaa, omat mahdollisuudet vaikuttaa globaaliin kriisiin saattavat tuntua olemattomilta ja tulevaisuudennäkymät mahdottomilta muuttaa. Uhkakuvien sijaan tarvitaan myös toivoa ja utooppisia hetkiä, jotka auttavat hahmottamaan vaihtoehtoisia maailmoja ja omia mahdollisuuksia vaikuttaa. Tärkeäksi nousee myös kysymys toimijuudesta suhteessa tulevaisuuteen: kuka saa vaikuttaa ja toimia tulevaisuusvisioissa, miten ja millä ehdoin?¹

Kirjallisuus mahdollisten tulevaisuuksien näyttämönä

Aikojen saatossa kirjallisuudessa on kuvattu tulevaisuutta hyvin erilaisin keinoin: niin yhteiskunnan epäkohtiin pureutuvina satiireina kuin eskapistisina utopiakuvauksina. Joskus tulevaisuus on näyttäytynyt nykyisyyttä heijastelevana peilinä, joskus saavuttamattomana fantasiana, joka tietoisesti hylkää referentiaalisen todellisuuden ja päästää mielikuvituksen valloilleen. Parhaimmillaan kirjallisuus voi avata näkymän kokonaan toisenlaiseen maailmaan, tehdä hatarimmistakin unikuista käsin kosketeltavan todentuntuista.

Kirjallisetkaan tulevaisuusvisiot eivät synny tyhjästä. Kurkottaessaan kaukasiin horisontteihin ne ponnistavat oman aikakautensa ilmiöistä ja tulevat näin tehdessään paljastaneeksi jotain myös kuvitellun tulevaisuutensa taustalla vaikuttavista tekijöistä ja olosuhteista. Tulevaisuus voi näyttäytyä kaameana dystopiana tai ihanana utopiana: varoituksena, päämääränä tai kaikkena siltä

väliltä. Juuri dystopian vahva näkyvyys nykyajan mediakentillä paljastaa jotain myös oman aikamme vallitsevasta ilmapiiristä.

Uhkakuvien hallitsemassa maailmassa kirjallisten tulevaisuudenkuvien suurin vahvuus saattaa piillä siinä, että kirjallisuus voi inhimillistää muuten vaikeasti määrittyviä kokonaisuuksia. Tarinat voivat tuoda hyvinkin konkreettisesti esille, miltä elo vaikkapa ilmastokatastrofin jälkeisessä maailmassa voisi näyttää ja tuntua. Tällaisten kertomusten tuottamat tulevaisuudet voivat huomaamatta muokata myös omia käsityksiämme siitä, mikä ylipäätään on mahdollista, ja siksi kirjallisuudella on oma vastuualueensa myös laajemmassa yhteiskunnallisessa diskurssissa (ks. Meretoja 2016). Synkätkin kuvitelmat voivat kantaa mukanaan toivon siemeniä, jotka kannustavat kuvittelemaan, näkemään, toimimaan. Esimerkiksi Mandelin romaani sijoittuu tappavan kulkutaudin runtelemaan maailmaan, mutta kertoo myös selviytymisestä ja jälleenrakentamisesta. Teoksessa toivo nousee esiin lyhyinä välähdyksinä, yksittäisinä hetkinä ja keskusteluina, jotka tuovat valoa romahtaneen yhteiskunnan kehystämään todellisuuteen.

Eräs kurssiamme kattavista kysymyksistä oli, voidaanko kirjallisuuden ylipäätään olettaa tarjoavan toivoa. Vastausta voi etsiä esimerkiksi saksalaisen filosofin Ernst Blochin (1885–1977) ajattelun kautta. Keskeistä Blochin ajattelulle on käsite *ei-vielä* (*noch nicht*): se mikä tulevaisuudessa voisi muuttua todeksi ja mikä on nykyhetkessä jo läsnä mahdollisuutena, jota kohti ihmisen toivo suuntautuu. Blochin mukaan toivossa on kysymys oppimisesta ja aktiivisesta toimijuudesta, tulevaan heittäytymisestä. Osallistuvan järjen avulla toiveudet paremmasta maailmasta jalostuvat selkeämmiksi ja yksityiskohtaisemmiksi. (Bloch 1996, 3–4.) Ajatus aktiivisesta toimijuudesta osoittautuikin hedelmälliseksi lähestymistavaksi tulevaisuuteen suuntaaviin teksteihin.

Utooppisia hetkiä

Klassinen utopiakirjallisuus esittelee tulevaisuudenkuvia ja mahdollisia maailmoja, jotka kyseenalaistavat olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä. Kun toimijuuden käsittää myös lukijan yritykseksi ymmärtää, millaista mahdollista maailmaa teos pyrkii luomaan, tekstin kanssa syntyy vuorovaikutus, jolla on vaikutusta todelliseen maailmaan. Myös realistisempi kirjallisuus voi tarjota kosketuksia toivon pienimuotoisemmalla tasolla. Tuoreessa kirjassa *Utopia and the Contemporary British Novel* Caroline Edwards (2019, 23) puhuu teksteistä löytyvistä utooppisista mahdollisuuksien hetkistä, joissa voidaan tunnistaa yhteisöllistä kaipausta parempaan tulevaisuuteen.

Kurssin pienryhmäkeskusteluissa pohdittiin tapoja, joilla tekstit sekä tarjoavat että synnyttävät toimijuutta. Yksi ryhmä vertaili teksteistä tulkituja toimijuuden positioita omiin arvoihin ja maailmankuvaan. Esimerkiksi Edward Bellamyn utopia *Vuonna 2000* (1888/1999) herätti keskustelua pitkälle

viedyn tasa-arvon haasteista. Tekstin solidaarisuuden pyrkimys koettiin kauniiksi, mutta samalla sen äärimmäinen yhdenmukaistaminen tuntui mitätöivän yksilöllisen toimijuuden vain annetun roolin suorittamiseksi. Toisaalta Juha Itkosen *Pelin henki* (2009) sai aikaan pohdintoja toimijuuden epätasaisesta jakautumisesta. Teos on Elinkeinoelämän valtuuskunnalle kirjoitettu tilaustyö, jossa vaihtoehtoiset tulevaisuusskenaariot saavat kaunokirjallisen muodon. Sen lyhyissä kertomuksissa toimijuutta tarjotaan lähinnä kilpailuhenkiselle eliitille, ja ryhmä koki tämän olevan ristiriidassa demokraattisen maailmankuvan kanssa. Teosten tarjoamat näkökulmat olivat siis varsin erilaisia, mutta molemmat ohjasivat ryhmää arvioimaan, kuinka eettisesti kestäviä esitetyt tulevaisuudenkuvat ovat. Näin tapaamisissa syntyi ryhmän keskinäisiä utooppisia hetkiä, kun kollektiivinen suuntaaminen parempaan tulevaisuuteen kirjallisuuden avulla lujitti ryhmään kuulumista.

Bellamyn teos on utopian kultakauden klassikko. Sen tarkastelu havainnollistaa eri tasoilla, miten kaunokirjallisuus välittää toivoa tulevaisuudesta, ja miten vuosien takainen teos voi yhä olla relevantti. Kirjan päähenkilö, Julian West, 1880-luvun bostonilainen, herää yllättäen vuonna 2000 radikaalisti muuttuneeseen maailmaan. Westin opastajahahmona toimii tohtori Leete, joka tutustuttaa hänet askel kerrallaan tulevaisuuden järjestelmiin. Tarinan edetessä West ja lukija huomaavat, mitkä olivat 1800-luvun ongelmat, ja miten niihin on mahdollista löytää ratkaisuja. Lukija ohjataan samaistumaan positiiviseen kokemukseen tulevaisuuden yhteiskunnasta ja havahtumaan todellisuuden epäoikeudenmukaisuuteen. Tämä lukukokemus vahvistuu Westin palatessa painajaisessaan takaisin vuoteen 1887, jossa hänen ajattelutapansa muutos näyttäytyy konkreettisesti. Suomut putoavat silmiltä ja aikaisten toiminta tuntuu hänestä kauhealta. Lukijalle tarjotaan samaa kehitystä kohti uutta ymmärrystä yhteiskunnan vääryyksistä ja vaihtoehdon mahdollisuutta.

Yhteiskunnalliset muutokset perustellaan kaunokirjallisten menetelmien, kuten metaforien, moraalisten esimerkkien ja filosofisen keskustelun, avulla. Tulevaisuus kuvataan dialogeissa, joissa West edustaa yksilökeskeistä 1800-lukua ja Leete yhteisöllistä 2000-lukua. Merkittävänä retorisenä keinona käytetäänkin menneisyyden ja tulevaisuuden vastakkainasettelua, jossa tulevaisuus on selkeästi preferoitu. 1800-luku kuvataan itsekeskeisenä aikana, mutta kuten Leete seuraavassa lainauksessa toteaa, 2000-luvulla valtiosta on tehty hyvä paikka kaikille:

yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden aikojen eroavaisuutta voi hyvin kuvata toteamalla, että kun 1800-luvulla satoi, Bostonin ihmiset nostivat kolmesataatuhatta sateenvarjoa yhtä monen pään suojaksi, mutta vuonna 2000 nostetaan yksi sateenvarjo kaikkien suojaksi. (Bellamy 1999, 90)

Mitä toivoa voi 1800-luvun teksti antaa 2000-luvun pohjoismaiselle lukijalle? Vuonna 2000 pyrkii vakuuttamaan, ettei unelmatulevaisuudessa tarvitse pelätä

omaistensa tai toimeentulonsa puolesta, jos ihmiset vain yhdessä päättävät olla olematta itsekkäitä. Teoksessa toivo löytyy ihmisten yhteistyöstä ja ihmiskuvasta: ihminen haluaa pohjimmitaan toimia oikein, ja tekeekin niin, jos hänelle on tarjolla oikea toimintamalli. Vuoden 2020 näkökulmasta tietyt asiat Bellamyn romaanissa näyttävät naiseina, jopa paradoksaalisina. Teos kuitenkin vaikutti aikansa lukijoihin laajalti. Kirja oli tiiviissä vuoropuhelussa vuosisadan vaihteen aatteiden kanssa, jotka vaikuttivat 1900-luvun hyvinvointivaltion rakentumiseen.

Lopuksi

Kurssilla tärkeämpää kuin toivon itsensä etsiminen kirjallisuudesta oli löytää merkityksellisiä lähestymistapoja, joilla erilaisia tulevaisuusvisioita voisi tarkastella toivon näkökulmasta. Miten utopian kultakauden klassikko argumentoi vaihtoehtoisen yhteiskunnan puolesta kerronnallisilla keinoin? Miten post-apokalyptiseen selviytymistarinaan mahtuu mukaan hetkellinen ikkuna toiveikkaaseen ihmiskuvaan? Voidaanko 2000-luvun ilmastofiktio teemoja lukea pastoraalin tai allegorian valossa? Millä tavoin toimijuutta rajataan esimerkiksi poliittisissa skenaarioissa tai kaupunkisuunnittelun tulevaisuusskenaarioissa?

On hankala pohtia tulevaisuutta, kun elää keskellä globaalia pandemiaa – Emily St. John Mandelin sanoin, viikko 11 (maaliskuun alussa) oli ”huono viikko aloittaa *Station Elevenin* lukeminen” (haastattelu siteerattu Gutterman 2020). Silti vaikutelma, että tällä hetkellä ”eletään jo tulevaisuutta” on vain harhaanjohtava metafora – ja vaarallinen sellainen, sillä se häivyttää näkyvistä mahdollisuuksiamme toimia toisenlaisen maailmaan puolesta. Tulevaisuus on, kuten aina, etäällä: ei-vielä, johon voi ja pitääkin vaikuttaa.

Tulevaisuusvisioista puhuttaessa nähdään helposti kokonaisvaltaisia utopioita tai tieteiskirjallisuuden kuviteltuja yhdyskuntia. Voidaan myös ajatella – Blochin ja Edwardsin lailla –, että tulevaisuussuuntautuneisuus on ennen kaikkea perinpohjainen inhimillinen ominaisuus, joka ilmenee niin arkisissa teoissa ja pienimuotoisissa utooppisissa hetkissä kuin laajoissa kaunokirjallisissa ja poliittisissä visioissa.

Myös kirjallisuuden tutkiminen ja opettaminen voi muodostaa tällaisia utooppisia välähdyksiä, kun kokoonnutaan pienissä yhteisöissä pohtimaan vuosikymmenten tai -satojen takaisten teosten merkityksiä omalle ajallemme, ja kurkotetaan kohti mahdollista tulevaa.

Viitteet

- 1 Siksi oli myös luontevaa kirjoittaa puheenvuoromme kurssin vastuunopettajan ja opiskelijoiden yhteistyönä.

Kirjallisuus

- Bellamy, Edward 1999. *Vuonna 2000 (Looking Backward: 2000–1887, 1888)*. Suom. Tero Valkonen. Helsinki: Desura.
- Bloch, Ernst 1996. *The Principle of Hope, Vol. 1 (Das Prinzip Hoffnung, 1959)*. Käänt. Neville Plaice, Stephen Plaice & Paul Knight. Cambridge, MA: MIT Press.
- Edwards, Caroline 2019. *Utopia and the Contemporary British Novel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gutterman, Annabel 2020. "It Was a Bad Week to Start Reading *Station Eleven*". *Time* (16.3.), 50. <https://time.com/5804007/emily-st-john-mandel-station-eleven-coronavirus/>.
- Isomaa, Saija & Toni Lahtinen 2017. Kotimaisen nykydystopian monet muodot. Teoksessa *Pakkovaltiosta ekodystopiaan: Kotimainen nykydystopia*. Toim. Saija Isomaa & Toni Lahtinen. *Joutsen/Svanen*, erikoisjulkaisuja 2, 7–16. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201705156413>.
- Itkonen, Juha 2009. *Pelin henki*. Helsinki: Taloustieto.
- Meretoja, Hanna 2016. Kirjallisuus ja mahdollisen taju. *Avain* 13(4), 67–72. DOI: 10.30665/av.66181.